

AHLAKININ TEMEL İLKESİ OLARAK HABERDE DOĞRULUK VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İrfan NEZİROĞLU

TBMM Kütüphane ve Dok. Müdürlüğü, Uluslararası İlişkiler Uzmanı

“Bırakın halk doğruyu öğrensin ve onu özgürce tartışsın, işler iyiye gidecektir”.

The Capital Times'in sloganı

Summary

The aim of this article is to evaluate the Turkish press in context of truth in news. When we look at the Western documents about the media, it is seen that the main principles are clearly stated. The common purpose is to determine the universal principles to regulate the media. Among these, the most important is the objectivity and truth. The news must be distinguished from the opinions. Some other principles are honesty, not hiding the events, searching the truth of news, not presenting the rumors as news, not to get private benefits with immoral ways and respecting the private life.

I-GİRİŞ

Kamuoyunun gündeminin oluşmasında medyanın rolü büyüktür. Bazı olaylar gözardı edilirken, bazı haberler gazete sayfaları veya televizyon ekranları aracılığıyla uzun süre gündemde tutulur. Medya gündeminin halkın gündemiyle ne derece örtüştüğü tartışılrsa da, bireyin fikir sürecinin oluşmasında basın etkili bir faktördür.

Günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelen basın, kağıt üzerinde belirlenmiş ilkelerden sapma gösterince kendisi tartışma ve gündem konusu olmaktadır. Bu çalışmada basın ahlak ilkeleri ortaya konulup, bunların uygulanabilirliği tartışıldıktan sonra bir örnek olay çerçevesinde Türk basınının durumu değerlendirilecektir.

II. BASIN AHLAKININ ULUSLARARASI BOYUTLARI

Uzun yıllar devam eden çalışmalar sonucunda basın ahlakı ile ilgili bazı temel ilkeler saptanmıştır. Gerek ayrı ayrı ilkeler bazında ve gerekse konu ile ilgili yapılmış uluslararası toplantılar dikkate alındığında, ortak noktalara vurgu yapıldığı görülür. Kamuoyunun yanlış yönlendirilmemesi ve mağdur edilmemesini amaçlayan basın ahlak ilkeleri teorik olarak kağıt üzerinde çok net belirlenmiştir.

1929 yılında Washington'da toplanan Birinci Pan Amerikan Basın Konferansı'nda kabul edilen ilk basın ahlak yasasından bugüne kadar geliştirilen ve uygulanan ahlak yasalarının hepsinde “doğruluk, dürüstlük, objektiflik, olayları gizlememek, haberlerin doğruluğunu araştırmak, söylentileri haber diye vermemek, ahlak dışı yollarla özel menfaat elde etmemek, kişinin özel hayat hakkına saygı göstermek, yazılmaması şartıyla verilen haberi yazmamak” gibi ilkelerin yer aldığı görülür.

UNESCO zaman zaman uzmanlara yaptırdığı çalışmalarla gazetecilik meslek ahlakına uygun davranışları tespit etmeye çalışmıştır. Bu çalışmalar sonucu doğru haber, haberin ticari yön taşımaması, tarafsızlık, haber almada dürüstlük, kamuoyunu yönlendirmek değil doğru bilgilendirmek, etnik bir grubu küçültücü yayımdan kaçınmak, aslı olmayan şüpheli haberleri araştırmadan yayınlamamak, kişinin suçluluğu ispat edilene kadar suçsuz olduğunu kabul edip özel hayatına saygı göstermek, tartışmalı konularda karşı tarafın da görüşlerine yer vermek, haberin yayınlanması ya da yayınlanmaması için çıkar sağlamamak, kamu çıkarlarına hizmet etmek, iftirdan kaçınmak, dini hisleri incitecek haber ve yorumdan kaçınmak ve kişisel çıkarları mesleki çalışmalara karıştırmamak gibi ilkeler kabul edilmiştir. Basın ahlakının temel ilkesi doğruluk, “kamuoyunun gerçeği öğrenme hakkına saygı göstermenin” gereği olarak öne çıkarılmıştır[1].

1954 yılında Bordeaux Kongresi'nde kabul edilen Uluslararası Gazeteciler Federasyonu Gazetecilerin Görevleri Bildirisi'nde sadece kaynağı bilinen haberleri yayınlamak, haberin asıl yönünü ortadan kaldırmamak ve belgeleri tahrif etmemek, yayınlanmış doğru olmayan bütün haberleri düzeltmek gazetecilerin temel görevlerinden birisi olarak tanımlanmıştır. Uluslararası Gazeteciler Teşkilatı Gazetecilik Meslek İlkeleri'nde doğru haber ilkesine şu şekilde vurgu yapılmıştır: “Gazeteci naklettiği ya da yorumladığı olayların doğruluğunu tahkik etmeye çaba gösterecektir. Bu yapılmazsa olayı kasıtlı olarak çarpıtmaktan kaçınacak, sonradan yanlış olduğu anlaşılırsa

düzeltilme yapacaktır"[1]Avrupa Topluluğuna üye altı ülkenin gazeteciler sendikası temsilcileri tarafından 24-25 Kasım 1971 tarihlerinde Münih'te kabul edilen Gazetecilerin Hakları ve Görevleri Konusundaki Bildiri'de kendisi için sonuçları ne olursa olsun, gerçeğe saygı göstermenin kamuoyunun gerçeği tanıma hakkı açısından önem taşıdığı vurgulanmıştır. Aynı şekilde 5 Mayıs 1989'da Avrupa Konseyi tarafından imzaya açılan ve 1 Mayıs 1993'te yürürlüğe giren¹ Avrupa Sınır Ötesi TV Sözleşmesi'ne göre haber ve kanaat kesinlikle birbirinden ayrılmalıdır, dedikodu ve söylenti ile haber birbirine karıştırılmamalıdır. Aynı sözleşmede gazetecinin haberi ilginç hale getirmek için içeriğini çarpıtmayacağı da vurgulanmıştır. Bunların yanı sıra birçok ülkede belirlenmiş gazetecilik ahlak ilkelerinde olayları doğru bir biçimde nakletmek, habercilikte ana kural olarak kabul edilmiştir.

Edmund Lambeth doğruyu söylemek, adalet, özgürlük ve insancılığı gazetecilik ahlakı ilkeleri arasında sayıyor[2]. A.D. Gordon'a göre, doğruyu söylemek ilk ve en önemli ilkedir ve haberde doğruluk herhangi bir ahlaki kaygıdan önce gelir[2]. Doğru haberi elde etmek için yalan söylemekte bir sakınca olmadığını savunanlar da var. Sissela Bok'a göre örneğin masum bir insanın hayatı tehlikede ise ve sadece yalan bu tehlikeyi önleyecekse yalan söylenebilir. Bu şekilde bilgiyi elde eden gazeteci halka kullandığı kandırma metodunu ve gerekçesini açıklamalıdır. Haberin elde edilmesiyle önlenen zarar aldatma sonucu doğan zararı geçmelidir. Yalancılığın ahlakla bağdaşıp bağdaşmadığının ayrı bir tartışma konusu olduğunu söyleyen Gordon'a göre ise gazeteci için doğru haber ahlaklı davrandığını göstermede yeterlidir. Gazetecilerin birincil görevi mümkün olduğu kadar doğruyu söylemek olmalıdır.

III. HABERDE TARAFSIZLIK NE DERECE MÜMKÜNDÜR?

Haberi hazırlayanların belli sosyal çevrelerde, belli değerlerle yetişmiş insanlar olması tarafsızlığın zorluğunu ortaya koyuyor. Seçil Bükler[3] bu konudaki görüşleri kuşkucular ve iyimserler olarak iki gruba ayırıyor. Kuşkucu bakış açısına göre insan etik ilke ve normları bilmekle daha ahlaklı olmaz. Bükler'in L.A. Day'e yaptığı referansta kişisel çıkarlarını etikin önüne geçtiği belirtiliyor. Karamsar gibi gözüken bu yaklaşıma göre çocuğun ahlakı gelişimini tamamlamasından sonra kendisine neyin iyi, neyin kötü olduğunun öğretilmesi onun davranışları üzerinde etkili olmaz. Bu görüş uluslararası ilişkilerde de var olan ve insanın doğuştan günahkar olduğu, karar aşamasında kişisel çıkarlarını gözeteceği ve sonuçta uzlaşmadan çok çatışmanın olacağını iddia eden görüşe benzerdir.

İkinci grup olan iyimserlere göre ahlak öğretilbilir ve insan ahlaki kuralları öğrendikçe davranışlarını değiştirebilir. Toplum içerisinde ahlaki koruyan, ahlaki kuralları gözetilenlerin saygı görmesi ve ödüllendirilmesi insanı ahlaklı olmaya zorlar. Ancak ahlak kurallarının yaptırım gücünün olmaması ahlaklı davranmayı kişinin vicdanına kalmış bir tercih konumuna itiyor. Zeynep Alemdar'ın[4] tespiti ile "mesleki eğitim ve kültür düzeyi geliştikçe gazeteciler bu tür kurallara daha fazla ihtiyaç duymakta, onları yol gösterici olarak kabul etmektedirler". Bükler de sorumluluk ve düzeyli davranışın zorla benimsetilemeyeceği, insanın içinde olması gerektiği görüşündedir.

Haberde tarafsızlığın kesinlikle mümkün olmadığını iddia eden Ortodoks görüşe rağmen, basın mensuplarını sıradan insanlardan ayıran özellik işte bu tarafsızlıktır. Her ne kadar yüzde yüz objektiflik imkansız gibi gözükse de Batı basınında çok iyi örnekleri olan uygulamalar Türkiye'de de pekala olabilir. Batı basınında taraflı davrandığı ya da uydurma haber yaptığı için mesleğini kaybeden ve basın camiası tarafından dışlanan birçok gazeteci, haberci vardır. Basın mensubu objektif olmak için çaba harcamalıdır. Kendiliğinden bunu gerçekleştirmezse zorlayıcı tedbirler devreye sokulmalıdır.

Basın ahlakı konusunda Türkiye'de yapılan çalışmalarda da uluslararası kabul görmüş ilkeler üzerinde uzlaşmaya varılmış, benzer ilkeler ön plana çıkarılmıştır. 19-20-21 Aralık 1975 tarihlerinde, İstanbul'da yapılan ve gazetenin birinci görevinin habercilik olduğu vurgulanan toplantıda varılan sonuçlardan bazıları şöyledir:

- Aynı olayların çeşitli basın organlarında ayrı şekillerde verildiği Komisyonca saptanmış, bu davranışın okuyucunun basına olan saygınlığını yitirmesi yanında, basının habercilik görevini kötüye kullandığı görüşü benimsenmiştir.
- Bu durum gerek basın özgürlüğüne gerekse basın ahlakına ters düşmektedir.
- Gazetelere verilen doğru haberlerin bazen tahrifata uğradığı, o habere uymayan başlıklarla yayınlandığı saptanmıştır. Bu durum bir takım teknik nedenlerle mazur gösterilemez.
- Gazete, eğilim ve görüşlerini, haberlerle değil makaleler yolu ile kamuoyuna vermelidir.
- Uydurma habercilik konusunda, yalnız basın kuruluşlarınca değil, bütün basın mensupları tarafından yerilecek bir ortamın yaratılmasına çalışılmıştır.

1975'ten bugüne kadar geçen 23 yıl içerisinde ülkemizde önemli değişiklikler olmakla birlikte medyanın habere ve halka bakış açısında fazla mesafe alınamamıştır.

¹ 7 Ekim 1992'de de Türkiye tarafından imzalanmıştır.

Gazetecilerin "iyi ki basın var" sloganları ahlaki ve tarafsızlığı çoğu zaman tartışma konusu olan Türkiye örneği için çoğu zaman halk tarafından paylaşılmamaktadır.

VI. TÜRKİYE'DE BASIN AHLAKI VE DOĞRU HABER

Türk basını incelendiğinde basın ahlakı ile ilgili pratiğin teori ile çeliştiği görülür. Tarafli haber ve yorumlar Türk basını kamu hizmeti yapan bir sivil toplum aracı olma konumundan hızla uzaklaşmaktadır. Artık kendisi üzerinde güç görmeyen bir konuma gelen medya, bu yeni konumunu yadırgamadan kabullenip sağlamlaştırmaya çalışmaktadır. Bugünkü noktadan, halkı doğru bilgilendirmeyi amaçlayan mütevazı konumuna tekrar dönüp dönemeyeceği, ya da nasıl döneceği de tartışma konusudur. Türk basını halkı bilgilendirmekten çok yönlendirme gayreti içinde olmuştur. Özellikle seçim dönemlerinde neredeyse her basın yayın organının o günkü konjoktüre göre bir siyasi partiyi -bazen açıktan bazen üstü kapalı olarak- desteklemesi artık geleneksel hale gelmiştir. Sadece desteklenecek siyasi partilerin adlarının değiştiği bu yaklaşımda, basın mesleği ile ilgisi olmayan holding sahibi, sanayici ve iş adamı gazete patronları etkili olmuştur. Belki bu yanlış ilişki nedeniyle Türk basını bulunması gereken yerden uzaklaşp halka yabancılaşmaktadır. Kamuoyuna yabancılaşmadan doğan tiraj kaybı ise daha iyi bir gazete yerine çeşitli promosyonlarla telafi edilmektedir. Gazete okuru olarak gözükten binlerce insan kuponunu kestiği gazeteyi okumadan çöpe atarak gerçekte kendi açısından daha ekonomik bulduğu günlük yeni bir eşya taksitlendirmesinden başka birşey yapmamaktadır.

Basın ahlakının gereği halkın tercihlerini dikkate alıp onlara saygı göstermektir. Oysa darbe özürli Türk basını 27 Mayıs 1960'ta başlayan darbe/askeri müdahale sevgisini aradan geçen 37 yıla rağmen 28 Şubat 1997'de aynen korumuştur. Özellikle 28 Şubat sonrası oluşturulan totalci süreçte birkaç istisna dışında basın, halkın yıllar sonra yeniden tektipleştirilmesi projesine büyük destek vermiştir. Hükümetin yıkılmasıyla sonuçlanan süreçle Türk medyası 4. kuvvet konumundan 1. kuvvet olmaya doğru mesafe kat etmiştir.

V. BATI BASINI İLE ARADAKİ FARK: WASHINGTON POST VE JANET COOK OLAYI

Washington Post'un zenci bayan muhabiri Janet Cook, zenci gençler arasında uyuşturucu kullanımının yaygınlaştığına ve kullanma yaşının epey aşağılara indiğine dair bir haber yapıyor. Janet aynı haberde uyuşturucu müptelası bir anne ile yaşamak zorunda kalan 8 yaşındaki bir çocuktan da bahsediyor. Bu haber kamuoyunun uyuşturucu konusundaki duyarlılığını

arttırıyor ve Janet 1982'de Amerikan basınının en ciddi ödülü Pulitzer'e layık görülüyor. Ancak ödülünden sonra kuşkulanan gazete yönetimi haberin doğruluğu ile ilgili bir araştırma başlatıyor. Sonuçta da haberdeki anne ile 8 yaşındaki çocuğun hayal mahsulü oldukları ortaya çıkıyor. Pulitzer ödülü elinden alınan Cook'un sonraki hayatı ise çok daha ilginç. Janet Amerika'da barınamayp İngiltere'ye gidiyor. Orada da ancak bir süpermarkette kasiyer olarak iş bulabiliyor.

Bir başka gazeteciye açıklama yapan Cook, "özellikle meslektaşlar, içlerinden birinin böyle bir şey yapmasına karşı olağanüstü acımasızlar, beni asla affetmediler" dedi. Washington Post'un genel yayın yönetmeni Ben Bredley, Janet Cook'u af dilemek için bile kabul etmedi. Bu olayın ardından Türkiye'de olanlara bakınca basın ahlakımızın ne kadar tutarsız olduğunu daha iyi anlıyoruz.

Yalan haberin zararını yine basının kendisi çekiyor. Batıda medyanın devletler ve şirketler elinden alınarak halk denetimine geçmesini isteyen ve bunun için mücadele eden medya karşıtı gruplar oluştu (Immediast Grubu). Medya konusunda aykırı görüşleri ile tanınan Naom Chomsky'e göre "medya kamunun çıkarlarına değil, devletin ve diğer şirketlerin çıkarlarına hizmet ediyor"[5].

Türk medyasındaki yozlaşmaya sorumlu arandığında akla ilk gelen yine medyanın kedisidir. Bu bağlamda basın mensuplarının basın ahlakı ve meslektaşları ile tespitleri de dikkate değerdir. Nezih Tavlaş'a[6] göre basın 12 Eylül'den sonra özellikle Özal tarafından "sopa" ile yola getirilemeyince "havuç"la avlanmıştır. Artık medya grupları palazlanma sürecini tamamladılar ve piyasaya haber verme kaygısı olmayan yeni gazeteler çıktı. Gazete patronu ile yazı işleri müdürü arasındaki otorite dengesi yazı işleri müdürü aleyhine gelişti. Tavlaş'a göre asıl çürüme basın mensupları arasındadır. TRT'yi milyarlarca lira dolandırıp bu suçtan hüküm giymiş birisinin TV kanallarında hala önemli yerler bulabilmesi, itibar görmesi olayın boyutunu gösteren bir örnektir. Tavlaş bir başka örnek olarak da 1995'te bir grup gazeteci tarafından imzaya açılan "Basında Sorumluluğa Davet" başlıklı metni 5.000 sarı basın kartı sahibi arasından sadece 500 kişinin imzalamış olduğunu gösteriyor. Bildiride basın yayın organlarının haber amaçlı olmaktan çıkıp belli zümrelerin sözcülüğünü yaptıkları, halkın medyaya güveninin kaybolduğu vurgulanmıştır.

VI-SONUÇ

Batıdaki kurallar ve uygulamalar dikkate alınırsa Türkiye'ki basın yayın kuruluşlarının farklı bir noktada durdukları söylenebilir. Türkiye'deki basın, basından daha fazla birşeydir. Bu fazlalık çoğu zaman basın olma vasfına zarar vermektedir. Türk basınının temel görevi bazen yasama, bazen yürütme, bazen de yargı işlevi görmektir. Tarafsız ve doğru haber vermek dışındaki her amaç ve uygulama basının halk nezdindeki itibarını aşındırmaktadır. Halkta basın için "bunlar sadece maç sonuçlarını doğru

veriyorlar” kanısı oluşmaktadır. Aldığı gazeteyi okumadan kuponunu kesip çöpe atmak sadece Türkiye’ye mahsus olsa gerektir.

Basının yeniden itibarını kazanması halka rağmenci olmayan, basın ahlak ilkelerini gözeten ve haber verme dışında amacı ve endişesi olmayan bir konuma dönmesiyle mümkün olacaktır. Medya kuruluşu, bir pazarlama şirketi ya da devletin ideolojik aygıtı değildir. Parlamentosu, hükümeti ve bağımsız yargısı olan demokratik ülkelerde basın kendisini yasama, yürütme ve yargı organı konumunda göremez. Basın bir siyasi partinin ya da politikanın alternatifi de değildir. Gazeteci bir siyasi partiyi ya da politikacıyı övebilir veya eleştirebilir ancak politika politikacıların işidir. Barlas’ın ifadesiyle “basın, kendisini ‘başbakan atamak’, ‘bakanları belirlemek’ gibi konularda yetkili görünce yanılır”[7].

Kitle iletişiminin temel sorumluluğu, imkanların elverdiği ölçüde en nitelikli ürünü ortaya çıkarmaktır. Bu, kamunun ilgi ve ihtiyaçları üzerine derin ve geniş bir bilinçliliği gerektirir. Kamunun ilgi ve ihtiyaçlarını ise büyük oranda kitle iletişim araçları belirliyor. Öyleyse sorun medya çalışanlarının sorumlu davranmalarındadır. Gazeteci ya da haberci, çıkar ya da baskı uğruna ilkelerinden vazgeçmemelidir. Kafasını ve düşüncelerini kiralamamalıdır. Temiz medya, temiz toplumun ön şartıdır. Ancak her zaman olduğu gibi teori ve pratik ayrı telden çalışıyorlar.

KAYNAKÇA

- [1]-Özgen, M. İhsan. **Basın Meslek Ahlakı ve Yasalar**, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1994.
- [2]-Gordon, A. David., Kittross, John M., Reuss, Carol. **Controversies in Media Ethics**, White Plains:Longman Publishers, 1996.
- [3]-Büker, Seçil. “Medyanın Sunduğu Yeni Ahlak” **Yeni Türkiye**, S.II, C.II Eylül-Ekim 1996.
- [4]-Alemdar, Zeynep. **Oyunun Kuralı: Basında Özdenetim**, Ankara: Bilgi Y., 1990.
- [5]-Chomsky, Noam. **Medya Denetimi**, İstanbul: Tüzm zamanlar Yayıncılık, 1993.
- [6]-Tavlaş, Nezih. “Ahlak ve Onurunu Yitiren Türk Basını” **Yeni Türkiye**, S.II, C.II Eylül-Ekim 1996.
- [7]-Barlas, Mehmet. “**Basın da Politikacılar da Kendi Yerlerini Bilmeli!**”, 20.11.1996, Sabah.